

H. Tóth Imre:

A magyar nyelv bolgár-szláv elemeiről

Имре Х. Тот:

Относно българо-славянските елементи
в унгарския език

Nino Nikolov: Tisztelt Király professzor! Tisztelt H. Tóth professzor! Kedves Barátaink! Nyilván tudják, hogy pár éve óta kerekasztal-beszélgetéseket szervezünk. 1985 februárjában Bödey Józsefnek a munkásságával foglalkoztunk, 1985. november 18-án Szondi György munkásságával, 1986. április 14-én Juhász Péter munkásságával, 1986. október 16-án Király Péter munkásságával, és ezt a sorozatot folytatva ma, 1988. április 25-én, H. Tóth Imre professzor tiszteletére szerveztük ezt a kerekasztal-beszélgetést.

Mielőtt átadnám a szót a kerekasztal-beszélgetés vezetésére Király Péter professzornak, hadd említsem meg pár szóval azokat a tudományos konferenciákat is, amelyeket a budapesti, a szegedi, valamint a debreceni egyetemen közösen szerveztünk.

1985-ben Szegeden, Budapesten, Keszthelyen és Zalaváron tudományos konferenciákat szerveztünk Metód halálának 1100. évfordulója alkalmából. 1986 októberében emlékeztünk meg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen a bolgár szak fennállásának 35. évfordulójáról. Tavaly márciusban a budapesti és a debreceni egyetemen közösen emlékeztünk meg Dimcso Debeljanov, a leglíraibb bolgár költő születésének 100. évfordulójáról.

Szeretném felhasználni az alkalmat arra, hogy köszöntsem itt Nyomárkay István elvtársat, az ELTE BTK Szláv Tanszékének új vezetőjét.

A Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ a jövőben is mindent megtesz azért, hogy ezek a rendezvények, közös konferenciák, amelyek nagyon érdekesek és értékesek voltak, hasonló eredményességgel folytatódjanak.

Szeretném ugyanakkor megköszönni Király Péter pro-

fesszornak azt, hogy elvállalta a tudományos konferenciáink, kerekasztal-beszélgetéseink anyagának áttekintését, szerkesztését, azzal a céllal, hogy ezek közös erőfeszítésünkkel nyomtatásban is megjelenjenek.

Király Péter: Kedves Barátaim! Kedves H. Tóth Professor! Nagy megtiszteltetésnek érzem azt, hogy H. Tóth professzor előadása előtt néhány szót mondhatok. Mindnyájan megkaptuk H. Tóth Imre önéletrajzát és tudományos munkásságát bemutató tájékoztatóját. El kell mondanom azonban, hogy H. Tóth Imre tudományos munkássága ennél sokkal szélesebb és gazdagabb. Megkaptam H. Tóth Imre teljes tudományos munkásságának jegyzékét is, és ez igen tekintélyes, már csak a számot tekintve is, 130 körül van, de ennél sokkal jelentősebb módszertani és tematikai vonatkozásban az a munkásság, amit ő kifejtett.

Nem akarok részletesen foglalkozni H. Tóth Imre barátunk tudományos munkásságával, de a nyelvészeti irányzatok szemszögéből szeretnék ezzel kapcsolatban néhány szót elmondani.

Tudott az, hogy a háború utáni években a nyelvtudományt tisztelték meg a különböző irányzatok, talán az irodalomtudományt, a történettudományt sem oly mértékben, mint a nyelvtudományt. Ha ebből röviden néhányat fel akarnék sorolni, akkor emlékeztetnem kell a következő irányzatokra: marxizmus, ennek egy időben egyik merev formája, a marrizmus, azután - a sorrend nem fontos - következett az amerikai deskriptív nyelvészeti irányzat, generatív grammatika, közben jöttek mások is, mint a matematikai nyelvészet, szociolingvisztika, egybevető nyelvészet, stb.

Ha mindezeket most röviden értékelni próbálnánk, azt kell mondani, hogy valamennyinek megvolt a jelentősége. Egy irányzatot nem említettem, a hagyományosnak mondott történeti összehasonlító, vagy történeti nyelvés-

szeti iskolát, amelynek Magyarországon igen nagy hagyományai voltak, és hozzá kell tenni, hogy nemzetközi viszonylatban ennek az irányzatnak a művelői nagy elismerést vívtak ki.

Annak ellenére, hogy voltak évek, amikor a hagyományos irányzatok követőit nem illették túl sok dicsérettel, és a modern, elsősorban a szélsőséges modern irányzatok képviselői agresszivitást fejtettek ki, H. Tóth Imre a hagyományos, vagy megreformált történeti nyelvészeti iskola mellett kötött ki. Tudjuk azt mindnyájan, hogy nyelvemlékekkel foglalkozott, paleográfiai elemzésükkel, hangtani elemzésükkel, nyelvészeti elemzésükkel, majd fokozatosan kiszélesítette vizsgálódásait, és megírta például a Cirill és Metód életét bemutató, mélyen elemző munkáját.

H. Tóth Imre ezért a munkásságáért idehaza és külföldön is, mindenekelőtt elsősorban Bulgáriában, de egy időben a Szovjetunióban is, igen magas tudományos elismerésben részesült. Én csak teljes elismerésemet tudom kifejezni H. Tóth Imrének ezért, hogy ilyen hűségesen, következetesen kiállt eme irányzat mellett, annál is inkább, mivel én is, legalábbis részben, ilyen területekkel foglalkoztam és foglalkozom mai napig.

Mint a meghívóból láthatjuk, H. Tóth Imre újabb területre terjesztette ki vizsgálódásait: ez a magyar nyelv bolgár-szláv elemének a kérdése.

Azzal szeretném zárni bevezető soraimat, hogy további sikert kívánok H. Tóth Imre professzornak, kedves barátunknak, és arra kérem, hogy tartsa meg előadását.

H. Tóth Imre: Kedves Kollégák! Kedves Király Péter Professzor! Nagyon köszönöm az elismerő szavakat. Mindenkinek jólesnek ilyen szavak ebben az őszinte elismerésben, amit kívántál.

Amiről most beszélni fogok, a magyar nyelv bolgár-

szláv jövevényszavainak a kérdése. Mielőtt részletesebben foglalkoznék a témával, engedtessek meg nekem, hogy a *captatio benevolentiae* címén néhány szót szóljak ennek a munkának a keletkezéséről, és egyúttal utaljak arra, hogy az előadásom tulajdonképpen mi is akar lenni. A magyar nyelv szláv jövevényszavainak kérdései olyan széles és bonyolult téma, amelynek magyar tudósok három nemzedéke szentelte idejét, anélkül, hogy a kérdés végleges megoldására jutott volna. Hozzáteve azt, hogy végleges megoldás nincs a tudomány területén. Tehát itt is most egy nem végleges megoldás születik. Asbóth Oszkár professzor, Melich János és Kniezsa István professzor voltak azok a tudósok a múltban, akik ezekkel a kérdésekkel Magyarországon a legtöbbet foglalkoztak, majd pedig olyan kiváló nyelvészek, mint Décsy Gyula, Hadrovics László, Kiss Lajos, és még sokan mások. Aki ezzel a kérdéssel akar foglalkozni, nem nézheti úgy ezt a munkát, hogy *deus ex machina*-ként megállapításokat tesz. Természetesen megállapításokat kell tennie minden tudománynak, ez egy alapvető dolog: a tudomány megállapít, osztályoz és magyaráz. De itt, ezen a területen a megállapítások lehetetlenek az előzmények - a tudományos előzmények - nélkül. A magyar nyelv szláv jövevényszavainak vizsgálatánál ez azt jelenti, hogy figyelembe kell venni a már említettek e téren végzett kutatásait.

Ebben a dolgozatban, amelyet most Önökkel ismertetni fogok, tulajdonképpen mint tanítvány jelentkezem: mint nem látott tanítványa Asbóth Oszkárnak, Melich Jánosnak, s mint tanítványa Kniezsának és Hadrovicsnak. Nekem volt szerencsém együtt lenni Hadrovics professzorral, akitől sokat tanultam. Amit tehát itt elmondok, egyrészt a magyar szlavisztika klasszikusainak a tudományos megállapításaira épül, a másik része pedig az én hozzájárulásom: az utóbbi évek nyelvészeti kutatásainak figyelembevételé-

vel, illetve az általános nyelvészet, az általános szlavisztika mozgását figyelembe véve bizonyos megállapításokat módosítok a magyar nyelv bolgár jövevényszavait illetően. Hogy aztán ezek a módosítások mennyire fogadhatók el, mennyire nem, ezt a tisztelt kollégákra bízom.

Ujra mondom tehát: ami itt ebben az előadásban novum, az az, hogy megpróbálok a meglévő anyag kritikai áttekintése után értékelést adni, hozzátéve azt, hogy ez a téma tulajdonképpen nem egy tanulmányt, hanem egy egész életet követel.

Hozzá kívánom azt is tenni, hogy abban, amit itt el fogok mondani, e rövid kis bevezetőben - talán a kevésbé szakemberek számára - el kell azt mondani, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tanulmányozása során megállapítottak néhány kritériumot, amelyek segítséget adnak a jövevényszavak átvétele helyének, idejének és az átvett nyelv kérdéseinek a megállapítására. Hiszen Asbóth Oszkár is alapvető kérdésnek tekintette azt, hogy melyik szót mikor, mely szláv nyelvből vettük át. Ehhez tudományos módszert tulajdonképpen Asbóth reagálására Melich János dolgozott ki, amikor néhány ilyen kritériumot állapított meg a magyar nyelv szláv jövevényszavainak osztályozása számára.

Az első és legszigorúbb kritérium a hangtörvények megléte. Tehát az, hogy a szláv tj, dj helyén st, zsd van, vagy nincs. Ha st, zsd van, akkor ezek a szavak minden valószínűség szerint bolgár eredetűek, ha nem ez van, akkor nem bolgár eredetűek.

Ez a hangtörténeti kritérium a legbiztosabb támaszunk, de meg kell mondanunk, hogy viszonylag kevés ilyen szó van, ahol ez alkalmazható.

Van olyan hangtörténeti kritérium, amely nem az átadás helyére, hanem az átadás korára vonatkozik. Ez az óbolgár, ószláv, vagy a régi szláv nyelvben megjelenő

orrhangú magánhangzókat jelenti: ha az o, ę nyomai megvannak benne, akkor nagyon korai az átvétel, ha például goromba, gomba, gerenda, szent szóról van szó, akkor nagyon korai az átvétel, valószínűleg a X. század végéig, esetleg a XI. század végéig. Ez tehát nem világít rá egy átadó helyre, de rávilágít az átadás korára.

A következő kritérium a történelmi kritérium lenne. Ilyen történelmi kritériumot alkalmazott Melich a király szavunk eredetével kapcsolatban. Szerinte a király, mint intézmény csak olyan szláv nyelvből kerülhetett a magyarba, ahol ennek intézménye volt, tehát "király" volt. A honfoglalás korában ily módon elsősorban a szerb-horvát nyelv jöhet számításba.

A harmadik elv a kultúrtörténeti elv, ennek ismertetésére a pislis szót említem meg. Pilis azt jelenti, hogy 'tonzúra'. Ez a szavunk olyan katolikus szlávok nyelvéből való, akiknél a tonzúra ismeretes volt. Márpedig az ortodox szlávoknál a papnak nincs tonzurája: csak kicsit megstuccolják - ha szabad azt mondani - a papjelöltet, de tonzurát nem kap. Ilyen szempontból ennek a szónak az eredetét tehát nem ortodox típusú szlávoknál, hanem nyugati típusú szlávoknál, valószínűleg a horvátoknál lehet keresni.

Ez a négy kritérium az, ami állandóan előjön szavaink értékelése közben, s amire vizsgálódásaink során most is figyelemmel kell lennünk.

A magyarság a Kárpát-medencében való megtelepülése után jelentős változásokat élt át: megismerte a földművelés közép-európai formáját, megváltozott életmódja, lakása, öltözködése, táplálkozása. Még jelentősebb változást jelentett a kereszténység felvétele és az állam megszervezése.¹ Mindez a magyar nyelv változásokra legérzékeny-

nyebb struktúrájában, a szókincsben is tükröződik a különféle jövevényszavak meghonosodása révén. E jövevényszavak között jelentős számban vannak szláv eredetűek. A magyar nyelv szláv eredetű szavai az irodalmi nyelv szókincsének 12,4 százalékát teszik ki.²

A tudományos magyar szlavisztika megalapítója, Asbóth Oszkár /1852-1920/ volt az, aki az elsők között felfigyelt arra, hogy szláv jövevényszavainkat az átadó nyelvtől függően rétegekre oszthatjuk. E rétegek feltárása során Asbóth Oszkár rendkívül nagy szerepet tulajdonított bolgár-szláv eredetű jövevényszavainknak. Asbóth Oszkár kutatásainak egyoldalúságát Melich János /1872-1963/ helyesbítette, aki a bolgár hatás mellett hangsúlyozta a többi szláv, elsősorban a horvát és a szlovén nyelv magyarra tett hatását is. Melich János érdeme, hogy Asbóth kritikájának hatására kidolgozta és kibővítette az egyes rétegek elkülönítésére szolgáló tudományos módszert, amelynek klasszikus összefoglalását nyújtja „Nyelvünk szláv jövevényszavai” c. művében.³

A magyar nyelv szláv jövevényszavainak kutatásában kimagasló hely illeti meg Kniezsa István /1898-1965/ professzort, aki egész sor résztanulmányban és „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. sajnós befejezetlenül maradt művében összegzi, értékeli az eddigi kutatások eredményét és kijelöli a további munka főbb irányát. Kniezsa István nagy érdeme, hogy az Asbóth Oszkár által kívánatosnak tartott, de Melich János által kellőképpen nem méltányolt magánhangzók kvantitásával foglalkozó vizsgálatokat is bevonta szláv jövevényszavaink forrásai meghatározásának munkájába.

Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. immár klasszikussá vált művének I/1. kötetében a bolgár-szláv /továbbiakban csak bolgár/ jövevényszavainkat illetően különböző csoportokat állít fel. Kétségtelenül

bolgár eredetűnek tartja a következő szavainkat: berce, bolgár, goromba, lencse, mezsgye, mostoha, nadrág, nyüst, ontok, panasz, pamat, pest, porong, rozsdá, siska, szere
rencse, vádol, zarándok. Valószínű, vagy lehetséges, hogy bolgár eredetű imely, konkoly, ladik, palota, szavat szavunk. Bolgár ill. keleti szerb, vagy óhorvát, esetleg ószerb átadót feltételez bélézna, bocská, eszterga, gabona, östör, palást, pitvar szavaink esetében. Jellemző, hogy a bizánci rítusra utaló, igen régi keresztény terminológia szavait Kniezsa nem tekinti egyházi szláv eredetűnek. Ide sorolhatók a diák, karácsony, kereszt, /talán a keresztel/, pap és szombat főnevek. Az óegyházi szláv származtatás ellen szól szerinte az a tény, hogy: 1. Az óegyházi szláv a magyar nyelvre semmilyen hatással nem volt. Még a későbbi egyházi szláv hatás is "egészen minimális". 2. A bizánci rítus a honfoglalás után nem játszott komoly szerepet Magyarországon.⁴

Kniezsa bolgár eredetű jövevényszavaink átadó forrásának meghatározásánál különféle kritériumokból indul ki. A legegyszerűbb és legnagyobb bizonyító erejű a fonetika, amely alapján mezsgye, mostoha, nyüst, pest, rozsdá szavaink bolgár eredete kétségtelen. Jelentéstani kritérium alapján panasz szavunk bolgár eredetű, mert queremonia, querula jelentésben csak az óegyházi szlávban van meg.⁵ Történeti és szóföldrajzi kritériumok szólnak mellett, hogy az ontok 'bélfonál' főnév bolgár eredetű. A takácsmesterség műszavai között ugyanis vannak bolgár eredetűek /pl. porong 'vasból való keret a vászon szövésére'/. Az a tény, hogy az ontok csak Erdélyben mutatható ki, a bolgár eredet földrajzi bizonyítéka.⁶

Kniezsa István rendkívül lelkiismeretesen vizsgálta meg szláv jövevényszavaink lehetséges forrását. Minden körülményt figyelembe vett vitás eredetű szavaink elbírálásakor. Figyelemmel kísérté más tudományterületek ered-

ményeit és azok hatására korábbi álláspontját gyakran meg is változtatta. Ezzel magyarázható, hogy vannak olyan szláv jövevényszavaink, amelyeknek a forrásáról megváltoztatta véleményét. Így pl. király főnevünket „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. művében történelmi kritériumok figyelembevételével valószínűleg horvát eredetűnek tartja,⁷ hiszen az állami terminológia déli-szláv eredetű. Ezzel szemben „A magyar állami és jogi terminológia eredete” c. akadémiai előadásában már e szó feltétlen nyugati eredete mellett tör lándzsát.⁸ Különösen sokat foglalkoztatta Kniezsát az állami és jogi élet terminológiájának eredete. Az ebbe a témakörbe tartozó szókinccset déli-szláv, valószínűleg óhorvát eredetűnek tartotta. Jól látható ez az álláspontja az asztalnok, udvarnok és vajda szavaink magyarázatánál. „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. művében az első műszót a déli-szlávból származtatja, a második pontos forrását nem jelöli meg, míg a vajda esetében órosz, bolgár, vagy horvát eredeztetést lát valószínűnek. Ezt a véleményét a magyar állami és jogi terminológia eredetéről tartott előadásában úgy módosítja, hogy valószínűleg bolgár eredetű asztalnok, vajda esetleg az udvarnok, az ispán, zászló és vitéz szavunk. Bolgár eredetűnek tartja viszont a szavat, zuvaty szót, melynek jelentése: 'a lopás vádjának elhárítása azzal, hogy a gyanúsított megnevezi azt a személyt, akitől a kérdéses tárgyat vette, vagy kapta'.⁹

A magyar állami és jogi terminológia eredetére vonatkozó fejtegetéseit Kniezsa István azzal a megállapítással zárja, hogy "a magyar jogi terminológiának jelentékeny része déli-szláv, éspedig részben szerb-horvát, részben bolgár eredetű."¹⁰ Az előadást követő vitában, melyben nyelvészek és történészek, néprajzosok és irodalmárok vettek részt, Kniezsa álláspontját többen is kiegészítették. E kiegészítésből két megállapítást eme-

lünk ki: 1. Hadrovics László professzor szerint aligha valószínű a szerb hatás állami terminológiánk kialakulásában. 2. Perényi József professzor véleménye az, hogy az állami terminológia bolgár származású.¹¹ Kniezsa válaszában hangsúlyozza, hogy helyesebb volna azt mondani, hogy állami terminológiánk bolgár jellegű,¹² de vannak nem bolgár eredetű műszavai is /pl. király/.

Ez volt az álláspont a magyar nyelv bolgár jövevényszavait illetően Kniezsa István életében. Ettől az állásponttól csak a részleteket illetően figyelhetünk meg eltérést. Így pl. Bárczi Géza /1894-1975/ „A magyar szókincs története” c. könyvében dorong szavunkat - Asbóth nyomán - valószínűleg a bolgárból származtatja.¹³

Kniezsa halála után is aktuális téma maradt bolgár eredetű jövevényszavaink kutatása. Hadrovics László akadémikus két Kniezsa által nem vizsgált szavunkról bizonyította be, hogy szláv eredetű. Archaikus ill. tájnyelvi porgolát /porgolád, porgolác/ 'községkerítés' szavunkról meggyőzően mutatja ki, hogy bolgár átvétel. Az eddig megfeythetetlennek tűnő tüstént 'azonnal, mindjárt' határozószót illetően Hadrovics László a szláv származtatás mellett foglal állást, átadó nyelvként a bolgárt vagy a szerbet nevezve meg.¹⁴

A magyar nyelv szláv elemeinek vizsgálata komplex jellegű kutatásokat igényel, amelyekben jelentős szerep jut más szakterületek művelőinek. Különösen a történeti kutatásoknak a jelentősége nő meg a kérdések vizsgálatánál. A történettudomány régebbi eredményei eddig is felhasználásra kerültek a jövevényszó-vizsgálatokban. Azonban az újabb kutatások eredményei is jelentősen módosítják a nyelvészeti vizsgálódások irányát. Ami bolgár jövevényszavainkat illeti, utalunk itt azokra a megállapításokra, amelyeket állami terminológiánk egy részének bolgár eredetéről Perényi József professzor tett. Szerin-

te a magyarság jogi és állami terminológiája csak bolgár eredetű lehet, mert történeti adataink vannak Magyarországon egyes részeinek a bolgár államhoz való tartozásáról. Ennek az államalakulatnak a lakosaival került leghamarabb kapcsolatba a honfoglaló magyarság. A dunántúli szlávokkal való kapcsolatok valamivel későbbiek.¹⁵

Hasonló nézeteket vallott a nyelvész és történész Moór Elemér /1891-1974/ is, aki meggyőzően bizonyította, hogy a már Melich Jánosnál oly nagy szerepet játszó keleti szerb nyelvjárásokkal, amelyekre Kniezsa is több helyen hivatkozik, a magyarság a jelentős földrajzi távolság miatt nem is érintkezett.¹⁶ Következésképpen keleti szerb jövevényszavak nincsenek a magyarban. Ilyennek mimósított jövevényszavaink a bolgárból valók, hiszen a bolgárok jelenléte a honfoglalás kori Magyarországon területén a helynévanyagból jól kimutatható.¹⁷

Kniezsa István figyelembe véve azokat a helyesbítéseket, amelyek „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. műve kapcsán a különböző szakterületek művelői részéről elhangzottak, revideálta megállapításait. Kiinduló tételként megállapítja, hogy a X-XI. században a magyarok a bolgárokon kívül csak a kaj-horvátokkal, szlovénekkal és szlovákokkal érintkeztek.¹⁸ Mivel a magyar keresztény terminológia bizánci rítusra utaló műszavai /diák, kereszt, pap, szombat/ az említett szláv nyelvek közül csak a bolgárból ismeretesek, ezen szavak azoknak a bolgároknak a nyelvéből valók, akiktől mostoha, nyüst, mezsye szavunkat is vettük. Erre a feltételezésre elégséges alapot ad az, amit a történeti források alapján a bizánci egyház X-XI. századi magyarországi térítő tevékenységéről tudunk.¹⁹

Bolgár jövevényszavaink kérdéséhez Kniezsa István halála után Moór Elemér szólt ismét hozzá egy meglehetősen problematikus tanulmányban, amelyet „Az Árpád-monar-

chia kialakulásának kérdéséhez" c. alatt a Századok c. folyóirat Vita rovatában publikált. Moór Elemér itt is a történelmi viszonyokból indul ki. Alapvető megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze.

1. A magyarok a X. században csak a bolgárokkal és szlovákokkal érintkeztek. 2. A keleti szerbekkel a magyarság sohasem került közvetlen érintkezésbe. 3. Szlovén jövevényszavak a XI. század előtt aligha kerülhettek nyelvünkbe. 4. A što nyelvjárást beszélő szerbekkel csak a Rigó-mezei csata után kerültek őseink kapcsolatba.²⁰

A fenti megállapításokból egyértelműen levonható az a következtetés, hogy azok a szláv jövevényszavaink, amelyek a X. század folyamán vettünk át, vagy a bolgárból, vagy a szlovákból származtathatók. Ha ezen átvételek délszláv jellegűek, akkor az átadó nyelv csak a bolgár lehet. Ha jövevényszavaink nyugati szláv jellegűek, a szlovák eredeztetés a valószínű.²¹ E téziszből kiindulva Moór állami terminológiánk korai rétegét bolgárnak, azaz bolgár eredetűnek nyilvánítja más, ún. kultúrszavakkal együtt.²²

Tekintsük át az elmondottak szemszögéből a magyar nyelv bolgár eredetűnek tulajdonítható jövevényszavaink kérdését!

1. A Kniezsa István által kétségtelenül bolgárnak minősített jövevényszavakon kívül történelmi kritériumok alapján bolgár eredetű az a réteg is, amelyről Kniezsa lehetségesnek tartotta a bolgár eredetet.

2. Mivel keleti szerbekkel nem érintkeztek őseink, a keleti szerbnek tekintett jövevényszavak is bolgár eredetűeknek bizonyulnak /bélözna, östör, palást/. Ami a keleti szerb nyelvjárást illeti, említettük, hogy elsőnek Melich János operált a nyelvjárás magyarra tett hatásával. „A honfoglaláskori Magyarország” c. művében a bolgárszláv lakosságról a következőképpen nyilatkozik: " a hon-

foglalás-körüli időkben a bizánci birodalom érdekeltségének a területén tehát a Szerémségben, a Duna-Tisza közén, a Maros-közén és a Tiszántúl, továbbá Erdélyben bolgár-török és délszláv: bolgár-szláv nyelvű népek laktak".²³ Azonban ez a megállapítása nem egyértelmű, mert az erdélyi szlávokról, akiket egyszer bolgár-szlávoknak minősített, a következőket írja: "Amennyiben Erdélyben a IX-X. században szlávok is laktak, ezek a honfoglalás ideje előtt a Balkánról, és pedig a bizánci érdekeltség területéről idevándorolt délszlávok voltak. Nyelvük a mai nyugati bolgár és a keleti szerb nyelvjárás IX. századi őse".²⁴ E szlávtság nyelvi emléke a Bélgrad /Gyulafehérvár neve/, a Zalatna²⁵ helynév, amennyiben nem későbbi eredetű. Ide vonható Szent István anyjának Béleknegini < Béloknegini neve, amely a bolgár-török Saroltu 'fehér menyét' szláv tükörszava. A személynévről írva Melich ismét hangsúlyozza, hogy olyan nyelvjárásból ered, amely a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás X-XI. századi őse.²⁶ Hasonlóképpen e nyelvjárás emléke még a Prokuj személynév, Szt. István nagybátyjának a neve.²⁷

Már láttuk, hogy keleti szerb jövevényszavak nem kerülhettek nyelvünkbe, mert a keleti szerbekkel közvetlen érintkezése a magyarságnak nem volt, de fonetikai jellegű megfontolások is kizárják a keleti szerb származtatás valószínűségét. A mai keleti szerb nyelvjárások, amelyek átmenetet képeznek a bolgár nyelvhez - sajátos balkanizmusaik miatt - eredetileg szerb nyelvjárások voltak, amelyek a XIII-XIV. századi sto nyelvjárások innovációiban már nem vesznek részt. Ez arra utal, hogy akkorra a keleti szerb nyelvjárások elkülönültek a sto nyelvjárásoktól. A keleti szerb nyelvjárások jellemző ősi szerb vonása az, hogy a két redukált hang helyén /b, b/ csak egy magánhangzó van.²⁸ Melich szerint az erdélyi szlávok nyelve a nyugati bolgár és keleti szerb

nyelvjárás IX. századi őse. Ez a megállapítás azonban a keleti szerb nyelvjárások ismeretében vitatható, mert a nyugati bolgárban a két redukált helyén két magánhangzó van /o, e/, míg a keleti szerb nyelvjárásokban pedig csak egy. Ez azt jelentené, hogy az erdélyi szláv nyelvjárásra egyszerre jellemző a két redukált helyén megjelenő két teljes képzésű magánhangzó és a két redukált helyén fellépő egy magánhangzó is, ami aligha lehetséges. Maga Melich is utal arra, hogy a Duna mentén megtelepedett délszlávok nyelvének a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás a folytatója, tehát nyelvük azonos az erdélyi szlávsságéval. Azonban, amint a magyar nyelv e nyelvjárásból vett jövevényszavai mutatják, az ősszláv \bar{b} és b két külön hang volt ebben a nyelvjárásban.²⁹ Ez a tény kizárja, hogy keleti szerb jellegűnek tekintsük, mert a keleti szerbben az ősszláv \bar{b} , b helyén csak egy magánhangzót találunk. Így nemcsak földrajzi, de egy fontos nyelvészeti kritérium is kizárja azt, hogy a magyarok a IX-X. században a keleti szerb nyelvjárás őseiből szókölcsonzésekét vették volna át.

Következésképpen a Bělgradŭ, Běleknegini, Zalatna, Prokuj tulajdonfőnév keleti szerbből való származtatásának lehetősége is elesik. Így az eddig keleti szerb eredetűnek tekintett bělězna, östör, palást szavainkon kívül a Bělgradŭ, Běleknegini, Zalatna és Prokuj tulajdonnevek is bolgár eredetűek.

3. A feltételezett keleti szerb átvételekről mondotak érvényesek az ószerbnek minősített jövevényszavakra is. Így például Hadrovics László akadémikus azt feltételezi, hogy tüstént határozószavunk talán bolgár vagy szerb átvétel. Hangsúlyozza azonban, hogy az átvételnek korán kellett történnie, amikor még a redukált hangok megvoltak.³⁰ Ebben az esetben tüstént szavunkat ószerbnek lehetne tekintenünk. Ennek a feltételezésnek ellene

mond az a körülmény, hogy a szó átvétele idején az átadó nyelvben még megvoltak a redukált magánhangzók, hiszen az ű helyén található magyar ü megfelelés egy redukált magánhangzó folytatása. Ha az átvétel idejében, az átadó nyelvben még megvolt a redukált magánhangzó, akkor az átadó nyelv nem lehetett a szerb, mert a szerbekkel a magyarság a redukáltak megléte idején még nem került kapcsolatba. Egy másik hangtani forrás, a st megléte alapján /az ősszláv ^xskj helyén/ kérdéses szavunk lehet bolgár, vagy sto nyelvjárásbeli szerb is. Mivel azonban e szó a redukált hangok megléte idején került a magyarba, tehát akkor, amikor a sto nyelvjárást beszélő szerbekkel még nem érintkeztek őseink, a st hangkapcsolat is a bolgár eredetet valószínűsíti.

4. Láttuk, hogy Kniezsa István korábbi álláspontjával ellentétben bizánci rítusra utaló diák, kereszt, pap, szombat műszavainkat is a bolgárból származtatta. Ebből a szempontból figyelmet érdemel a karácsony főnév, amely Kniezsa István szerint a honfoglalás előtti szlávsnál volt elterjedve.³¹ A honfoglalás előtt őseink az akkor még túlnyomó többségükben pogány óoroszokkal és a már keresztény bolgárokkal érintkeztek. Az a tény, hogy a bolgárból is ismeretes a karácsony szó 'ein Tag um Weihnachten' jelentésben, valószínűvé teszi, hogy ez a szavunk is bolgár eredetű.

A magyar keresztény terminológia déli szláv eredetű, azaz kisebb részben a görög rítusú bolgárok, ill. a latin szertartású horvátok nyelvéből származik.³² Van azonban keresztény terminológiánknak egy rituális és nyelvi szempontból neutrális rétege is. Ide tartozik szent, szentel szavunk is. Ezek jellegzetes vonása az, hogy a szláv magashangrendű nazális helyén en hangkapcsolat fordul elő bennük. A nazálisok nyomait felmutató szláv jövevényszavaink átvételének legkésőbbi időpontja

a X. század vége.³³ A X. század végéig a magyarok csak a bolgárokkal és a szlovákokkal kerültek kapcsolatba. Mivel a keresztény terminológia délszláv eredetű, a szlovák származtatás lehetősége elesik. Így szent és szentel szavaink bolgár eredete valószínű, hiszen ezek a műszavak a kereszténység legalapvetőbb fogalmi körébe tartoznak, és nélkülük elképzelhetetlen a keresztény hitre való térítés. Mivel ez a térítés 973-ig a bizánci egyház tevékenységéhez fűződik,³⁴ jogos említett szavaink óbolgár származtatása. A nyugati egyház missziós munkája csak 973 után válik lehetségessé.³⁵

5. Ugy tűnik, hogy a magyar nyelv állami és részben jogi terminológiája is árnyaltabb megközelítést kíván. Bár kezdetben Kniezsa István kizárta a bolgár szókölcönzés lehetőségét, később néhány műszót bolgárnak tekintett és elismerte a terminológia bolgáros jellegét. A Kniezsa István által bolgárnak tekinthető asztalnok, vajda, udvarnok, ispán, zászló, szavat műszavainkon kívül ide sorolható az udvar 'aula' és dolog 'tartozás'. Az utóbbi szót Kniezsa István a csa-horvát dűg 'debitum, officium' terminus technikusból származtatja azzal a megjegyzéssel, hogy csak a csa-horvátban lehet a szónak a magyaréval rokon jelentését, ill. jelentéseit kimutatni. Ha az alapjelentés, amiből a magyar műszó jelentései kifejlődtek, a csa-horvátban a 'debitum, officium', akkor nyugodtan tekinthetjük kérdéses szavunkat óbolgárnak is, mert a szó alapjelentése az óbolgárban is 'debitum', 'tartozás, adósság' volt. Nem beszélve arról, hogy egy csa-horvát dűg aligha adhatott volna a magyarban fonetikailag dolog hangalakot.³⁶

Összefoglalva az állami és jogi terminológia eredetéről mondottakat, a következő megállapítást kockáztatjuk meg. Valószínűnek látszik, hogy a keresztény terminológiához hasonlóan a magyar állami és jogi élet műsza-

vai is kettős eredetűek: van bennük egy korai réteg, amely minden bizonnyal bolgár, és van egy későbbi rétege, amely Horvátország meghódítása /1091/ után a horvátból került a magyarba. A bolgár réteget a honfoglaláskor itt talált állami szervezetben élt bolgárok nyelvéből vettük át, míg a horvát réteget jóval később. Kristó Gyula kutatásai alapján tudjuk, hogy a magyar állam két meghódított idegen államalakulatot kapcsolt magához. I. István lolo körül megdöntötte az Erdély déli részében létezett bolgár "politikai képződményt", amelynek élén a vajda állott.³⁷ Ennek a terminológiája került bele legkorábban a magyar állami és jogi élet szókincsébe. Minden okunk megvan ugyanis arra, hogy azt feltételezzük, hogy Krum kán az általa a bolgár birodalomhoz csatolt területeket állami-lag is megszervezte és központi irányítás alá vonta.³⁸ A bolgár terület bekebelezése után, mintegy száz évvel később került sor a tengeremelléki horvát államalakulat meghódítására.³⁹ Ennek állami és jogi terminológiájából kerültek a magyar nyelvbe a megfelelő késői horvát eredetű műszavak.

6. Többször szót ejtettünk már a Kárpát-medence bolgárjairól. Azonban alig került sor a magyar nyelv bolgár elemeinek vizsgálata során a bolgár eredetűnek tekinthető helyneveink vizsgálatára.

Melich János a Zalatna nevet az erdélyi szlávok nyelvéből származtatta, tehát valószínűleg bolgárnak tartotta. Long helynevünket, amely a nazális magánhangzó helyén meglévő o+n hangkapcsolat tanúsága szerint a XI. század előtti átvétel, Melich elsősorban bolgár-szlávnak tekintette.⁴⁰ A többi helynevek, pl. Zemplén, Zimony, Csongrád, Nógrád esetében Melich délszláv eredetet tart valószínűnek.⁴¹ Hasonlóan délszlávnak minősíti a Zagyva, Zagyóca folyónevet, bár megjegyzi, hogy szerbes alakja nem az a szerb nyelv, amilyen a mai szerb.⁴² De nem mentes

Melich János bizonyos ingadozásoktól sem, mert a Zemplén és az egyazon etimológiájú Zimony helynévről a következőket írja: "nem valószínűtlen, hogy a X. századi szerémségi ómagyar Zemlin név az ugyane korbeli óbolgár Zemlnъ -nak az átvétele, s ugyanilyen óbolgár eredetű a felsőmagyarországi honfoglaláskori ómagyar Zemlin 'Zemplén' is." ⁴³ Fehér Géza éppen a Zemplén származtatásából kiindulva, Melich eredményeit továbbfejlesztve Nógrád, Csongrád helyneveinket és Tapoly, Tapolca folyóneveinket bolgár-szlávnak minősíti. ⁴⁴

Kniezsa István „Magyarország népei a XI. században” c. művében hangsúlyozza, hogy a bolgár lakosságot csak a bizánci források adatai alapján feltételezi, mert nyelvészetileg nem lehet kimutatni nyomukat. ⁴⁵ Igen meglepő az a megállapítása, hogy Erdély ősi bolgár lakosságának bizonyítására nem tudunk nyelvészeti bizonyítékokat felhozni. ⁴⁶ Kniezsa István a bolgár eredetű helynevek vizsgálatánál nem vette figyelembe azokat a toponimákat, amelyekben az ősszláv kt+i helyén st van a magyarban, mert Melich nyomán magyar helynévadást gyanított bennük, ⁴⁷ pedig ilyen helynév több is található Magyarországon.

Később Kniezsa István felülvizsgálta ezt az álláspontját, és vizsgálódásai alapján meghatározta azokat a helyneveket, amelyek kétségtelenül ill. nagy valószínűséggel bolgár eredetűek lehetnek. Kniezsa István elsősorban a kétségtelenül bolgárnak minősíthető kt+i hangkapcsolatra visszamenő st hangcsoportot tartalmazó helynévanyagot vizsgálta meg. E helyneveket a pest 'barlang, kemence' elemet tartalmazó földrajzi nevek csoportja alkotja. Kniezsa István 12 Pest, vagy -Pest komponensű földrajzi nevet mutat ki, amelyek 14 esetben fordulnak elő a forrásokban; pl: Mészpest /Zemplén megye/, Pestes /Erdély/, Kőpest /Esztergom megye/, Peskő /Komárom megye/, Bűdöspeszt /Miskolc közelében/. E helynevekről Kniezsa

István megállapítja, hogy bolgár jellegűek és az itt lakott bolgárok nyelvéből kerültek a magyarba.⁴⁸ A -grád elemű helynevek, ha azok délszláv jelleget mutatnak, akkor szintén származtathatók a bolgárból. Így valószínűleg bolgár eredetű a Visegrád, Nógrád, Csongrád és Belegrád is. Valószínű, hogy bolgár eredetű a Szeremlyén, Zemplén helynév is az ún. "epentheticum" miatt. Ide sorolható a Hernád alsó folyásánál található Kinizs helynév is.⁴⁹

Szláv eredetű helyneveink tanulmányozása lehetővé tette Kniezsa Istvánnak azt, hogy belőlük kiindulva településtörténeti következtetéseket levonva megrajzolja az itt élt szlávok, közülük a bolgárok elhelyezkedését a magyar-szláv érintkezések kezdetén. Hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak 3 fő rétege van: bolgár, nyugati délszláv /kaj-horvát-szlovén, később sto-horvát/ és szlovák. Ezek a rétegek a magyarországi szláv eredetű helynévanyagból is kimutathatóak. Bolgár lakossággal kell számolni a Duna jobb parti környékénél. Bolgárok laktak a Duna bal partjától déli irányban a Duna és a Tisza között. Településeik Keleten elérték a Hernád vonaláig.⁵⁰ Az e területen élt bolgársággal a magyarok hosszabb ideig tartó szimbiózisba kerültek, amint erre mostoha, déd, koma, unoka szavaink utalnak. Nem mellékes körülmény az, hogy Kniezsa István e tanulmányában három rokonsági kapcsolatot jelölő főnevet /déd, koma, unoka/, amelyeket korábban bizonytalan eredetűnek /déd, unoka/ ill. délszlávnak /koma/ minősített, bolgárnak tart, és a magyar-bolgár együttélés egyik bizonyítékának tekint.⁵¹

Moór Elemér a bolgár államszervezet nyomait vizsgálva "ősi bolgár váruradalmakat" feltételez a Belgrád, Zemplén, Zimony, Nógrád, Fehérvár /Székesfehérvár/, Visegrád, Garadna, Csongrád és a forrásokból ismert Bele-

grád és Chingrad településeken, ill azok környékén.⁵²

Meg kívánjuk jegyezni, hogy Moór Elemér felfogásával nem minden kutató ért egyet. Kiss Lajos csak Pest-típusú helyneveket tartja bolgár eredetűnek, míg a Csongrád, Nógrád, Zemplén, Zimony, Zalatna toponimák esetében csak a délszláv jelleget tünteti fel és közelebbi meghatározást nem ad.⁵³ Ha elfogadjuk Kiss Lajos eljárását, még akkor is jelentős területen kereshetünk bolgár lakosságot, az általa is kétségtől bolgár eredetűnek tartott Pest-típusú helynevek alapján,⁵⁴ amelyeket jelentős számban felsorolt Kniezsa István. Lehetséges, hogy a további kutatások még újabb adatokkal is szolgálnak majd. Itt említjük meg a Pestes /1494/ helynevet, amely egy Temes megyéből való nemesi előnévben fordul elő.⁵⁵

Összefoglalva fejtegetéseinket megállapíthatjuk, hogy a történelmi Magyarország területén a honfoglalás korában élt bolgár-szláv lakosság, bár nem egyforma sűrűségben. Ez a bolgár-szláv lakosság államilag és egyházzal is meg volt szervezve. A magyarság itt élt bolgárokkal tartós kapcsolatba került, amelynek eredményeképpen a családi élet fogalomkörébe, a bizánci rítusú kereszténység műszavaiba, az állami és jogi élet terminológiájába, a takácsmesterség szókincsébe, de az életmód más szféráiba is tartozó jövevényszavakat vett át tőlük. A Kárpát-medencében élt bolgárok magyar nyelvre tett hatása jelentékeny volt. Jelentékenyebb, mint ez az első látásra tűnik. A magyar nyelvtudomány újabb eredményei és elsősorban Kniezsa István munkássága alapján mind részletesebben bontakozik ki az a hatás, amit a bolgárok a magyarságra tettek. Azonban a magyar-bolgár kapcsolatok tanulmányozásához még további kutatások szükségesek.

Jegyzetek

- ¹ Kniezsa István. Magyar-szláv nyelvi érintkezések. A magyarság és a szlávok. Szerk.: Székfű Gyula. Bp., 1942. 169.
- ² Bárczi Géza. A magyar szókincs eredete. 2. kiad. Bp., 1958. 16
- ³ Melich János. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1910. 30.
- ⁴ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1. Bp., 1955. 121. 155.
- ⁵ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 382.
- ⁶ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 361.
- ⁷ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai ... 269.
- ⁸ Kniezsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. Bp., 1955. 240-241.
- ⁹ Kniezsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. 240.
- ¹⁰ Kniezsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. 242.
- ¹¹ MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. / 1955./ Bp., 250, 265.
- ¹² Uo. 265.

- 13 Bárczi Géza. A magyar szókincs eredete. Második, bővített kiadás. Bp., 1958. 9o.
- 14 Hadrovics László. Jövevényszó-vizsgálatok. Bp., 1965., 41., 61.
- 15 MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Bp. VII /1955./ 257-258.
- 16 E. Moór. Zur Geschichte südslawischer Völkerschaften im Karpatenbecken. Studia Slavica VIII./1962./, 282.
- 17 E. Moór. i.m. 285-291.
- 18 István Kniezsa. Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des Alten Ungarn. Cyrillo-Methodiana. Köln-Graz, 1964. 2o5.
- 19 István Kniezsa. Zur Frage... 2o4-2o6; Bödey József. A magyarok és bolgárok. Magyarország és Kelet-Európa. Szerk. Gál István. Bp., 1947., 218.
- 20 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok. 197o., No. 2, 372.
- 21 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia.... 372.
- 22 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia.... 37o.
- 23 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 273.
- 24 Melich János. A honfoglaláskori.... 272.
- 25 Melich János. A honfoglaláskori... 242, 247.
- 26 Melich János. A honfoglaláskori... 252, 253
- 27 Melich János. A honfoglaláskori... 255.
- 28 Franciszek Sławski. Zarys dialektologii południowo-słowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych. Warszawa, 1962. 115-116.

- 29 Melich János. A honfoglaláskori... 197.
- 30 Hadrovics László. Jövevényszó-vizsgálatok... 61.
- 31 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai
... 254.
- 32 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai
... 265.
- 33 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai
... 58.
- 34 Melich János. A magyar nyelv szláv jövevényszavai...
7.; Melich János. Szláv jövevényszavaink I/2. 420-422.
- 35 Gutheil Jenő. A magyarság és kereszténység Szt. Ist-
ván előtt. Vigilia, 25. /1960/ 459-466.
- 36 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai
... 157.
- 37 Kristó Gyula. A feudális szétagolódás Magyarorszá-
gon. Bp., 1979. 110; Levedi törzsszövetségétől Szent
István államáig. Bp., 1980. 485.
- 38 Niederhauser Emil. Bulgária története. Bp., 1959.
- 39 Kristó Gyula. A feudális szétagolódás Magyarorszá-
gon. 110.
- 40 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 124.
- 41 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 103,
106.
- 42 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 101.
- 43 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 89.
91.
- 44 Géza Fehér. Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den
V-XI. Jahrhunderten. Bp., 1921. 139.

- 45 István Kniezsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Bp., 1938. 53.
- 46 István Kniezsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert... 85-86.
- 47 István Kniezsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert... 55.
- 48 I. Kniezsa. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. Studia Slavica. IX, /1963/ 28-32.
- 49 I. Kniezsa. Charakteristik ... 33, 34-35.
- 50 I. Kniezsa. Charakteristik... 43-44.
- 51 I. Kniezsa. Charakteristik... 28.
- 52 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia... 364-365.
- 53 Kiss Lajos. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980. 166-167, 465, 720, 509.
- 54 Kiss Lajos. i.m. 509.
- 55 Milleker Bódog. Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1913. 224.

/ Megjelent - in: "Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged, 1983.135-158."/

Király Péter: Megköszönöm H. Tóth Imre professzornak igen tartalmas és a további kutatásokra ösztönző előadását. Többször említette Kniezsa István professzor nevét. Kniezsa István sajnos, nagyon fiatalon, 65 éves korában meghalt. Megjelentette a magyar nyelv szláv jövevényszavainak két kötetét, tehát a lexikális részét, és a jövevényszavak feldolgozását is tervezte módszertani, hangtörténeti, stb. vonatkozásban. Sajnos, ebből csak egy-két tanulmánya jelent meg, korai halála miatt nem tudta befejezni.

Nagyon örülök annak, hogy H. Tóth Imre ezt a témát választotta, mert hiszen a magyarországi szlavisztikának igen nagy adóssága, hogy a hazai szlavisták befejezzék Kniezsa professzor munkáját.

Teljes mértékben egyet kell hogy értsünk H. Tóth Imre ama gondolatával, hogy ezt a témát tovább kell kutatni - ő, vagy esetleg másokkal, többen -, és meg kell írni az összefoglaló, értékelő művet.

Valóban úgy van, hogy a jövevényszó-kutatás nem egyszerű. Egyebek között azért sem, mert például annak idején hiányoztak /és azóta nem túl sok változás történt / nyelvtörténeti szótárak, a nyelvjárási szótárak és a nyelvatlaszok.

Mindehhez hozzátenném azt is, hogy a szláv népek vonatkozásában a migrációval is számolni kell. Ezek a népek mozogtak, úgyhogy még ez is tovább bonyolítja a jövevényszó-kutatók munkáját.

De egyebekre is figyelemmel kell lennünk. Itt van például a többször említett Mészpest kérdése. Ez a Mészpest nagyon kedves nekem, tudniillik a szomszédos falut hívják így, ahol én születtem, Zemplén megyében: szlovák falu, magyarul Mészpestnek mondtuk, szlovákul Kucani-nak.

Ez azért érdekes, mert másképp hangzik keletiszlovákul, és másképp magyarul.

Nyomárkay István: Az előadást nagy élvezettel hallgattam, és azt szúrtem le belőle magam is, hogy erre az előadásra is az volt a jellemző, ami H. Tóth Imrének minden munkájára általában: módszeresség, világos, tiszta, egyértelmű stílus és megfogalmazás, amit azért kívánok külön is kiemelni, mert ez a bevezetőben már említett különböző, kevésbé és jobban zavaros nyelvészeti irányzatokról nem mondható el. Vannak időszakok, amikor az ember attól fél, hogy egy szép napon nem fogja megérteni egy másik nyelvész munkáját.

Itt nagyon szép hozzászólást hallottunk arról, milyen komplex módszerességre van szükség a jövevényszavak kutatásában. A hangtani kritériumokra, a jelentéstani kritériumokra és a történeti kritériumokra. Azt is láttuk, hogy bármelyik elhanyagolása azután tévtanoknak egész sorozatát szüli.

Én itt két kisebb dolgot szeretnék felvetni az elhangzottakkal kapcsolatban.

Az egyik a hálát adok kifejezés, amely nagyon érdekes kalk. Erről külön lehetne beszélni a tükör-fordítások és tükör-kifejezések kutatásában. Ha jól emlékszem, Zoltán András cikkében azt írja, mintha ennek a végső forrása görög lenne. Akkor úgy lehetséges, hogy a görögből valószínűleg lett egy latin kalk is. A görög megindult a maga útján a keleti rítusú szlávban, a latin pedig a nyugatiban, és valószínűleg ez az előzménye a magyar hálát ad-nak, ami visszakerült aztán a horvát nyelvjárásokba, szó szerint lefordítva.

A másik a szent-nek ilyen kategorikus profanizálása. Szent mindenféle kritérium alapján tulajdonképpen akármelyik nyelvből jöhet, mindegyikkel egyformán magyarázható. Amit az elején említettél itt félhangzókról,

nazális hangzókról, ezt kell minden egyetemi hallgatónak is jól megtanulnia, ez ennek az egész szlavisztikának az ábécéje.

Én nagyon élveztem az előadást, és azt hiszem, hogy ezeknek a kutatásoknak a továbbvitelére, sőt esetleg, amennyiben tudományban talán lehetne, a befejezésére, időleges lezárására akárki hivatott, más is lehet, akinek ehhez további termékeny, nyugodt, szép, derűs, munkáslehetet kívánok.

Király Péter: Mint ismeretes, Nyomárkay István a nyelvi kölcsönhatások kutatásának elismert művelője. Ő is annyi biztatást adott H. Tóth Imre barátunknak, hogy ő hazatérve máris hozzáfog a téma további kutatásához.

Lengyel Károly: Szabad nekem is, mint abszolút laikusnak hozzászólnom? Mi bulgaristák általában azt szeretnénk - ezt el is kell mondanom -, hogyha a magyar nyelv összes szláv jövevényszaváról ki tudnánk mutatni, hogy bolgár eredetű. Hál'istennek ezt nem tudjuk megcsinálni. Mindenesetre nagyon örülünk, hogy egyre több és több szó, helység- és helyneveink kerül igen alapos kutatásra. Én is zempléni vagyok, és ezért hadd vessek fel két helynevet Zemplénből, talán ez is olyan, hogy bebizonyítja a bolgár-szláv eredetét.

Mivel Mészpest első szava biztosan magyar, a másik már szláv, tehát lehet, hogy magyar-bolgár-szláv eredetű. De talán meggondolandó ebben a vonatkozásban Szerencs neve is, amellyel kapcsolatban be van bizonyítva, hogy talán bolgár-szláv eredetű a Szerencs helyneveink. Itt van a Szerencstől négy kilométerre lévő Mezőzombor szavunk. A helység szintén Szerencshez közel fekszik, a Takta folyó mellett, és a Mező az magyar szó, de a Zombor, a Zubor, a 'bölény' szónak esetleg a bolgár-szláv-ból való eredeztetése is elképzelhető. Ezzel azt hiszem, újabb két helynévvel kapcsolatban kapnánk bizonyítékot

a Hernád, a Takta mellett.

Továbbá. László Gyula professzor a kettős honfoglalás kapcsán is gyakran foglalkozik a magyar nyelv keresztény terminológiájával, hogy miért olyan sok a szláv, délszláv elem. Itt talán nem kellene-e arra gondolnunk, hogy a Dunántúlon is esetleg azért találkozunk több délszláv, vagy bolgár-szláv eredetű helynévvel, mert itt talán Cirill és Metód tanítványoknak, hagyatékának a továbbélésével is számolnunk kell?

Király Péter: Még egy gondolatot szeretnék elmondani, azt hogy a szakembereinknek nemcsak a hazai, hanem a külföldi irodalmat is - s itt most elsősorban a szomszédos országokra gondolok - állandóan figyelemmel kell kísérniök. Például Eugen Paulinyi professzor és mások véleményét, akik szintén foglalkoztak a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, véleményüket mérlegre kell tenni, állást kell foglalni, hogy miben van igazuk, miben nem.

Hollós Attila: A Pest helynévvel kapcsolatban szeretném azt elmondani, hogy amennyire én tudom, kétféle nézet van: vagy 'barlang', vagy 'mészégető kemence' volt az eredeti jelentése. A két etimológia szerintem nem zárja ki egymást. Legvalószínűbbnek azt tartom, hogy az eredeti jelentés a 'barlang' volt, tehát a Gellérthegy barlangja volt a névadója, és akkor valószínűbb, hogy a névadók bolgárok voltak még a honfoglalás előtt, és később az ottlévő mészégető kemencékre utólag vitték át, mondhatni, nép-etimológiája lett a helynévnek ott. A kettő nem zárja ki egymást.

Juhász Péter: Említették a Belgrád helynevet. A IX. század második felében gyakori volt Bulgáriában. Én kapásból négyet tudnék megemlíteni. Az egyik Belegrád-Belgrád, egy másik lent Makedóniában, a harmadik Gyulafehérvár-nak a neve, és volt egy Belegrád a Fekete-tenger

partján is. Ezzel kapcsolatban van egy kérdésem. Belgrád-Belegrád nevét a görög forrásokban Velegrád-nak írják. Így szerepel például a Bolgárölő császár irataiban is: Velegrád. Nagy-Morávia fővárosának Velegrád a neve. Tudjuk azt, hogy Cirill és Metód görög kulturájú szerzetesek voltak. Bizonyára a Belegrád-ot ők is Velegrád-nak említették. Vajon nem így lett-e a Belegrád-ból Velegrád a Cirill- és Metód irodalomban?

Király Péter: Köszönöm. Valóban érdekes kérdés. A jugoszláviai Belgrád-nak a neve Alba Greca, Alba Hungarica, vagy nem tudom, még mi volt, ezenkívül Dugovics Titusz idejében Nándorfehérvár.

A további hozzászóló Bödey József, akit itt többször aposztrofáltak.

Bödey József: Köszönöm szépen a dicséreteket, azt hiszem, teljes mértékben nem szolgáltam rá. Mindenképpen igyekeztem felvetni a problémát. Nem akartam mindent elmondani, csak arra akartam rámutatni, hogy milyen problémák és lehetséges megoldások vannak. Hiányoltam a párhuzamos szavakat: megye és mezsgye, ragya és rozsa. Erre kíváncsi lennék. Ha esetleg erről nyilatkoznál, hogy lehet-e valami megoldást találni.

Csikhelyi Lenke: Nagyon érdekes és tanulságos volt nekem az egész előadás. Különösen érdekes volt az, amit H. Tóth Imre professzor a kultúrtörténeti szempontok figyelembevételéről megemlített.

Engem egy dolog érdekelne. Ha jól értettem az előadás lényegét, az Árpád-korban itt bolgár települések voltak. Ez számomra elfogadható. Lehetséges-e, hogy az Árpád-korban a várak körül létező, szolgáló népeknél egyes foglalkozási ágakban szintén lehettek esetleg betelepített bolgárok? Gondolok itt az igric, énekes, aztán gajdos jellegű szavakra, hely- és személynevekre; a XII. században már ugyanis olyan adatok vannak, hogy

valaki ott Iga néven szerepel, és mint ilyen, birtokot kapott, stb.

A másik, ami számomra nagyon érdekes és tanulságos volt ebben az előadásban, hogy a kutatásnak az útja talán nemis az, hogy összegezni és lezárni kellene, hanem valahogy mindig újra és újra felvetni a dolgokat. Az, hogy Kniezsa professzor úr tényleg a saját álláspontjait revideálta, azt hiszem, hogy nagyon tanulságos, és mindenkinek, aki ezzel foglalkozik, a saját és a mások álláspontjait felül kell vizsgálnia.

Király Péter: Köszönöm szépen. Van még valaki, aki óhajt valamit mondani, kérdezni? Ha nincs, akkor megkérem H. Tóth Imre professzort, szíveskedjék válaszolni.

H. Tóth Imre: Nagyon szépen köszönöm a kedves hozzászólásokat. Hozzá kívánom tenni, hogy én nem óhajtok bővebben foglalkozni ezzel a tematikával, csak egy ad hoc jellegű munka volt ez jó pár éve nálam: de elsősorban a magam számára szerettem volna ezt a kérdést tisztázni. Teljesen igazat tudok adni Csikhelyi Lenke kolléganőnek, hogy - mint tetszenek látni - Kniezsa professzor, aki ebben a kérdésben a legtöbbet tett, bizony alaposan módosította egy-ugyanazon évben megjelent művében az álláspontját. Tehát álláspontok leszögezése csak időleges lehet.

Ami a szláv típusú helyneveket illeti, legújabban Kristó Gyula professzor foglalkozott a helynevekkel, és olyan meggyőzően bizonyítja azt történeti, helytörténeti és forráskutatóként, hogy amennyiben azoknak nincs magyar fordítása, vagy mert a fordítás, mint Anonymusnál egy embernek a munkája, az szlávnak tekinthető: tehát Belgrád, Csongrád, Nógrád, ezek szláv, s akkor bolgár eredetű nevek.

És itt szeretnék Bödey Józsefnek válaszolni. Amikor ugyanis annak idején felsorolta ezeket a szláv helyneve-

ket, kicsit meglepődtem, és azt mondtam, hogy kicsit sok. Nagyon érdekes viszont, hogy egyszer kirándulást tettem a Balaton környékén, és elmentem gyalog Rád-ra. Rád egy szláv helynév, templom van ott. Utána nem hagyott nyugtot ez a kérdés: utánanéztem, és a következőt találtam. Rád Kiss Lajosnál vagy bolgár, vagy szerb eredetű. Ezen elgondolkoztam, és a következő ötlött a szemembe. Ahogy a térképet néztem, két bolgár eredetű helynév van a közelben, és nem messze van a Szent Kelemen-ről elnevezett templom, amelyről tudjuk, hogy lehetséges kapcsolatban volt Konstantín pannóniai működésével. Ma tehát meg vagyok győződve arról, hogy a Rád név etimológiája csak bolgár lehet.

Nagyon érdekes, ugyanez a helyzet végeredményben azzal kapcsolatban, hogy Belgrád /Beograd/ - bolgár. Ezt döntőnek tartja például Kristó Gyula, ennek a névnek a bolgáros eredetét.

Ugy tűnik tehát jelen pillanatban, hogy a Rád helynevek, Zimony és egyebek bolgár eredetűek.

Ami a jövevényszó párokat illeti, a klasszikus megfogalmazás az, hogy mezsgye, rozsa óbolgár eredetű, a megye és ragya pedig valószínűleg horvát eredetű. Itt csak akkor kerülünk veszélybe, ha a modern bolgár nyelvjárási térképeket nézzük meg, és akkor megdöbbenünk. Tudniillik a mai bolgár nyelvjárásokban ismeretes a dj-változat is. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor ez a probléma kicsit másképpen néz ki. Itt viszont megint egy újabb dolog merül fel, az, hogy nem elég nekünk a kutatásainkat a század harmincas, negyvenes éveiben megjelent publikációkra alapozni, hanem a legmodernebb, objektív bolgár kutatásokat is figyelembe kell venni, melyek a mai bolgár nyelvjárásoknak egy dinamikusabb képét mutatják, mint ahogy ezt az eddigi vizsgálatok mutatták. Tehát pillanatnyilag én azt vallom, hogy ragya és

a megye szavunk nem bolgár átvétel, de itt is további kutatásoknak lehetősége van.

Hozzáteszünk itt mindjárt egy másik kérdést, maguknak az intézményeknek a történetét. Tudniillik a magyar történettudomány határozottan tiltakozott az ellen, hogy mi csak neveket vettünk át, és nem intézményeket. Ennek ellenére én nagyon kíváncsi leszek Kristó Gyulának most az Akadémiai Kiadónál megjelent könyvére, amelyben a megyerendszer történetét vizsgálja, és akkor nyilvánvalóan többet tudunk meg. Ugyancsak Kniezsa professzorunknál is megvolt az ingadozás a király szónál, amely egyszer horvát eredetű volt, de volt nyugati származású is.

Itt tehát olyan véleményt kimondani, ami véglegesnek tekinthető, talán csak az ilyen szavak esetében lehet, mint rozszda, mezsgye, szerencse, lencse, mostoha, nyüst. Már a Pest-nél is voltak kételyei némelyeknek.

Ami Juhász Péternek a felvetését illeti, őszintén megmondom, nem tudom. Ő mindig olyan érdekes dolgokat mond, hogy az ember utólag kezd otthon gondolkozni rajta. Őszintén meg kell mondani, nem tudok ezekre a kérdésekre válaszolni.

Azt hiszem, ezt tudtam volna a legjobb jóindulattal és tudományos tárgyyszerűséggel elmondani, és nagyon köszönöm a kollégák hozzászólásait.

Itt még a szent szavunkat illetően én abból indultam ki, hogy a keresztény tanításhoz egy dolog szükséges: a Miatyánknak a tudása. És a "szenteltessék meg a te neved" benne van a Miatyánkban. Tényleg volt egy olyan térítő tevékenység, amelyet a bizánci egyház Magyarországon végzett. Az az érdekessége ennek a térítő tevékenységnek, hogy a bizánciak végezték, de bizánci eredeti terminus technicus szavunk nincs, csak óbolgár. Következésképpen bizánciak csinálták, de vagy magyarul tudó papok részvételével, vagy itt élő bolgár papok

közvetítésével. Akkor nekik meg kellett tanulniok a gyógyási formulát és a Miatyánkot. Tehát én így gondolkodtam. Természetesen, mondjuk így, ez hipotézis, mert ezt sem lehet bizonyítani, de az ellenkezőjét sem. Itt csak azt próbáltam meg, hogy az úgynevezett nem jellemző, tehát a neutrális réteg szavainak számát, valamilyen külső kultúrtörténeti érveléssel, csökkentsem.

Köszönöm szépen.

Király Péter: Megköszönöm H. Tóth Imre válaszát. Szeretném megkérdezni, hogy az érintettek elfogadják-e a megjegyzéseit. Igen? Több kérdés nincs.

Nino Nikolov: Egy kérdést szeretnék feltenni. Többek szerint a bulgáriai Trojan város Traianus római imperator, császár nevét viseli. Ha ez így lenne, akkor a bolgárok Traján-nak, és nem Troján-nak neveznék.

Két dolog hozza izgalomba a várost. Az egyik az, hogy Trojan ósidők óta ismeretes, a másik az, hogy a trojani fazekasmunkák nagyon hasonlítanak a trójai fazekasmunkákhoz. Három-öt, illetve hét szín van, amelyek fokozatosan az első körbe folynak.

Elnézést kérek, amiért ilyen helyen felvetettem ezt a kérdést, de nemcsak engem, hanem Trojan minden lakóját érdekli. Alexandar Fol egyik könyvében a trákok nyelvét tanulmányozva azt állítja, hogy a Trója után tett n hang tulajdonképpen az előző taggal megjelölt helységből való származást fejez ki, tehát 'trójai'. Nyilvánvaló, hogy Trójából nagyon sokan átmentek a kontinensre, és feljuthattak Trákiába és a Balkán hegységen át Trojanba.

Érdekelne, hogy van-e valakinek erről véleménye?

Bödey József: Én arra gondolok, hogy a magyar Tarján nevünkkel összefügg. Bolgár-török lenne esetleg. Csak úgy a fejemben van, de nem néztem utána ennek. Azt jelenti, hogy 'kovács'. Bolgár-török helynevekről van

szó, amelyekről azt gondolták, hogy csakis török lehet. Nem, ez az egész környék ott, amely most is töröknek van tekintve, tulajdonképpen bolgár /bolgár-szláv/ volt. Illetőleg éppen mostanában bizonyítják, hogy ezek tulajdonképpen bolgárok, akiket a törökök mohamedán vallásra térítették, és azért vesztették el bizonyos helyeken a nyelvüket. Nagyon sok helyen eredeti, régi bolgár-szláv nyelven beszélnek, nemis tudnak törökül, csak mohamedán vallásukkal együtt a törökösödés is megindult. Éppen ezért, mert az a környék erős bolgár-török jellegű volt, és nagyon korán érte őket a török hódítás, akkor, amikor még a bolgár-török nyelv esetleg családi körben, eldugottabb helyeken használt volt. Szovjet tudósok rámutatnak arra, hogy a bolgár-török nyelv nagyon sokáig élhetett Bulgáriában, még a XIV. században is beszélték. Találkozott a török hódítással.

Alekszandar Gjurov: Csatlakozva ahhoz, ami elhangzott Nándorfehérvár-ról, Gyulafehérvár-ról, én ezt fordított történeti bizonyítéknak is felfoghatom: hiszen ismeretes, mit jelentett a Nándor szó, mit jelentett a magyarban a X., XI. század elején. Elegendő csupán megnézni, hogy Erdélyben mennyi falunak a neve kezdődik Nándor-ral. Ahhoz viszont, hogy a bolgárok Pannóniában voltak; megemlítem, hogy Zalaegerszegen is van olyan, hogy Nándorhegy. Ez mindenféleképpen a Nándor-ból származik. Csupán ez lenne a legérdekesebb, hogyan alakult olyan helységnév, mint Nógrád megyében Magyarnándor. Ez lenne a legérdekesebb az egészben.

Király Péter: Összetett kettős helynevek, vannak ilyenek. Nyilván a lakosság etnikai összetételére utalhat. Ami Trojan-t illeti, a szlávban a -jan ismert. Ezért mondjuk, hogy szláv vonatkozása is lehet. Az ornamentika bizonyíthat nagyon régi eredetet, de ugyanakkor mindig gondolni kell az ornamentikával kapcsolatban arra,

hogy esetleg átvették. Tehát nem eredeti, hanem átvették, másolták, a hazai díszítőelemekkel egybeolvasztották, stb.

Toso Doncsev: Ha megengedik, a vita lezárása után, formabontó ötleteknek adok itt hangot. Igen jelentős a jövevényszó-vizsgálat a helynévvizsgálat mellett. Sajnálom, hogy olyan kutatók most nincsenek körünkben, mint Alekszandar Alekszandrov, vagy Szondi György, vagy akár Katus Elvira is, akik a két nyelv rokonvonalait, vagy analógiáit vizsgálták, akár szólások, akár pedig szerkezetek tekintetében. Ha nem csal az emlékezetem, egy professzorunknak jelent meg egy cikke a magyarországi bulgarisztika multjáról, jelenéről, jövőjéről: ott is felvetette azt, hogy vizsgálni kellene, hogyan lehet, hogy a bolgár-török jövevényszavaink ilyen nagy mennyiségben őrződtek meg a magyar nyelvben, míg a bolgár nyelvben keveset mutatnak ki. Érdekes lenne tehát és komplexebb vizsgálatot igényelne, hogy a két eltérő nyelvcsaládhoz tartozó nyelv, a két eltérő szerkezetű nyelv között mégis sok az építkezésbeli, vagy mondatszerkesztésbeli, vagy forrásbeli, képbeli hasonlóság, nemcsak tükörfordítások esetében, török, latin, vagy többszörös áttétellel. Itt az a meglepő, hogy az óbolgár és a magyar nyelv bizonyos vonatkozásban ilyen sok hasonlóságot mutat. Azt hiszem, az ilyen jellegű komplexebb átvétel is beletartozna tehát, mert tartós együttélésnél beszáll és belép a gondolkodásba. Nem délibábos nyelvészetre akarok gondolni, de közelebbi nyelvszemlélet van a magyar és a bolgár gondolkodásmód, építkezés között. /Például a bolgár és az angol egészen eltér, bár mondják, hogy nyelvtani szerkezetében hasonló/.

Király Péter: Köszönöm a gondolatot. Sajnálom, hogy Katus Elvira és Szondi György nincs itt. Biztosan kaptak meghívót.

Hollós Attila: Nagyon röviden arra szeretnék rea-

gálni, ami most elhangzott. Azt is meg lehetne vizsgálni, tekintettel arra, hogy a magyarokhoz is csatlakoztak volgai bolgárok, és utána jött a magyar történelemnek az oszmán korszaka, hogy párhuzamos török hatást lehet találni a magyarban is, a bolgárban is, azonkívül, hogy a közvetlen kölcsönhatás is meglehet. Ez az egyik.

A másik pedig az, hogy közben Trojan-on gondolkozva egy kicsit zavar engem az elmondottakban, hogy a szláv képző nem n, hanem redukált n

Nino Nikolov: Trák nyelv.

Hollós Attila: Trák képzőben, úgy igen.

Király Péter: Kedves Barátaink! Nagyon örülök annak, hogy ez a téma, a lexikális kapcsolatok, interferenciák kérdése ennyire foglalkoztatja a jelenlévőket. Persze az lenne az igazi, ha foglalkoznánk is ezekkel a kérdésekkel. Ugyancsak igen sajnálom, hogy H. Tóth Imre professzor a magyar nyelv bolgár jövevényszavainak a kérdésével, illetőleg ennek a szélesebb változatával nem óhajt foglalkozni, pedig igen nagy szükség lenne rá.

Még egyszer megköszönöm az előadást, a hozzászólásokat, s ezzel a mai kerekasztal-beszélgetésünket bezárom. Megkérem Nino Nikolov igazgató elvtársat, hogy szíveskedjék az ülést berekeszteni.

Nino Nikolov: Én is köszönetet mondok H. Tóth Imre professzornak nemcsak a szakemberek számára nagyon érdekes előadásért, amelyet volt szíves nekünk megtartani. Egyben szeretnék köszönetet mondani személyén keresztül a szegedi egyetem és a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ között fennálló, nagyon eredményes, szép együttműködésért. H. Tóth Imre olyan tudós, aki széles körben, jól ismert Bulgáriában, könyve megjelent bolgár nyelven, munkásságát ismerik, a munkássága iránti érdeklődés állandó, és reméljük, a következő évtizedekben is állandó lesz.

Szeretnék köszönetet mondani Király Péter professzor úrnak, aki elvállalta a kerekasztal-beszélgetésünk vezetését, és remélve azt, hogy hosszú életű lesz, és még hosszú éveken keresztül eredményesen együttműködik Központunkkal.

Köszönetet mondok mindenkinek a hozzászólásáért. És még engedjék meg, hogy eleget tegyek egy nagyon kellemes kötelezettségemnek. Központunk 35 éves volt, és ebből az alkalomból a bolgár Kulturális Minisztérium kitüntető okleveleket adott át. Közülük nagyon sokan már megkapták, és most szeretném átadni dr. Ferincz István barátunknak.

Elnézést kérek, költő vagyok, és minden költő szórakozott, elfelejtettem a legfontosabbat. Elfelejtettem átadni a Nagykövet Elvtársunk szívélyes üdvözetét és kívánságát, hogy eredményes legyen a kerekasztal-beszélgetésünk. De mihelyt megláttam a kulturális attasét, rögtön eszembe jutott. Bocsánatot kérek.

Резюме

В доклада си авторът прави преглед на историята на българските елементи в унгарския речников фонд, анализирайки преди всичко постиженията в тази област на Оскар Ашбот, Янош Мелих и Ищван Книежа.

Въз основа на критерии, свързани с историческата фонетика и семантиката, с историята на културата и с географското разпространение на думите, Имре Х. Тот счита за сигурно или по всяка вероятност за български по произход следните думи и географски наименования:

bélezná, östör, palást, Belgradъ , Beleknegini, Zalatna, Prokuj, karácsony, szent, szentel, dolog, Visegrád, Nógrád, Csongrád, Belegrád, Kinizs, mostoha, déd, koma, unoka.